

A templomcimből alakult településnevek keletkezési körülményeiről*

1. Joggal gondolhatjuk, hogy MEZŐ ANDRÁS rendkívüli alaposággal íródott monográfiája (1996a) után a patrocíniumból alakult településnevekről újat már nemigen lehet mondani. „A templomcím a magyar helységnevekben” című munka valóban kiváló alkotás: általa láthattuk első ízben azt, amiről korábban – a teljes ide vonható névállomány együtt látásának hiányában – csak homályos sejtéseink lehettek, hogy e látszólag periférikus névtípus (a templom tiszteleti nevére történő elnevezés) egy bizonyos korban jelentős mértékben elterjedté vált. A kötetben bemutatott 1390 helységnév a becülhető teljes ómagyar kori településnév-állomány (20 000 hely) mintegy 7%-át teszi ki, azaz minden 14–15. település viselt e körbe tartozó nevet (vö. ehhez HOFFMANN 1998: 112). A továbbiakban arra próbálunk választ keresni, hogy e névtípus nagyfokú megterheltségének a háttérben miféle tényezők állhatnak.

A patrocínium helységnévvé válásában jórészt népi névadási folyamatot látnak kutatóink, utalva arra, hogy esetükben „a nyelvközösség spontán nyelvi aktusa játszódik le” (BENKŐ 1993: 13), a megvalósulási formáik különbözősége pedig „a középkori gyakorlatnak megfelelően a közösség névadó leleményét mutatja” (TÍMÁR 1997: 252). Ha azonban alaposabban szemügyre vesszük a névtípus jellegzetességeit, számos olyan körülményre bukkanhatunk, amely annak éppen nem a természetes úton, népi névadással történő létrejöttét erősíti meg. A továbbiakban ezek közül emelem ki a legszembetűnőbbeket.

* Készült a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával.

2. Elsőként is igencsak szembeötlő, hogy a névtípus az oklevelek tanúsága szerint nem magyar nyelven tűnik fel: a szentnévből lett településnevek nagy többségének az első említése ugyanis latin nyelvi formában történik: pl. a Bihar megyei *Szentadorján* 1332–7/PR.: Jo. sac. de *S. Adriano*, az Abaúj megyei *Szentandrás* 1329: de *S. Andrea*, az Arad megyei *Szentdemeter* 1338–42: de *Sancto Demetrio*, a baranyai *Szentdénes* 1285: de *S. Dyonisio* és *Szenterzsébet* 1332–5/PR.: de *S. Elyzabeth*, a Bars megyei *Szentyörgy* 1276/1641: de *S. Georgio*, a Bodrog megyei *Szentlászló* 1287: p. *S. Ladislao* stb. első előfordulásai egyértelműen erre mutatnak (az adatokat l. a KMHsz. 1. megfelelő szócikkeiben). Fontos hangsúlyozni, hogy a latin nyelven történő megjelenés nem csupán egy-egy e körbe tartozó helynévre vonatkozik, hanem a patrocíniumból alakult településnevek típusára általában. A nyelvi kérdés a névtípus keletkezési körülményeinek tisztázásában azért különösen fontos, mert a korabeli oklevelezési gyakorlatban olykor-olykor más típusú nevek lejegyzésében is előfordul ugyan a latin forma használata (vagyis a latinra fordítás): például az *al-*, *fel-* névrészek rendre *inferior*, *superior* alakban állnak, egynémely *Újfalú* pedig *Nova Villa*-ként stb., a patrocíniumi településnevekre a latin nyelvűség azonban feltűnően jellemző (vö. ehhez HOFFMANN 1998: 115 is), s nem ismerünk még egy olyan névtípust, amelynek adatai szinte kötelező jelleggel latin nyelven bukkanának elő az oklevelekben, noha például a népnévi vagy foglalkozásnévi eredetű településnevek éppoly könnyen lefordíthatók lettek volna latinra. (A magyar oklevelezési gyakorlatban a latinra fordítás ugyanis elsősorban egyedi nevekhez kapcsolódik: vagyis abból, hogy a nagyobb folyók nevei rendre latin megfelelőjükkel szerepelnek az oklevelekben: a *Duna Danubius*-ként, a *Tisza Ticia*-ként stb., természetesen nem következik egyúttal az is, hogy a folyók neveit szokás volt latinra fordítani az oklevelek megszövegezésekor.) Felvetődött, hogy a patrocíniumi neveknél tapasztalható jelenség bizonyára az írásbeli és a szóbeli kultúra kettősségével függhet össze (HOFFMANN i. h.), ám ha ez így is van, önmagában nézve akkor is érthetetlen, hogy ez a kettősség miért csak e névtípus esetében érhető tetten, azaz miért csak itt okozott ilyen nagy mértékű eltolódást a latin nyelvűség irányába.

Az, hogy a templomcíméből alakult településnevek eleinte latin nyelven jelennek meg az oklevelekben, esetleg párhuzamba állítható a patrocíniumoknak, azaz maguknak a templomcímeknek az okmányokban való szerepeltetésével: a latin nyelvűséget ez utóbbiak esetében lényegében kizárólagosnak tarthatjuk, még abban az időben is, amikor a patrocíniumból lett településnevek zömükben már magyar adatokkal állnak. A Zala megyei *Szentiván* települést és egyházát 1419-ben eképpen említi egy oklevél: *Herbathfelde* alio nomine *Zenhywan*, in facie cuius est constructa *ecclesia sancti Johannis* (MEZŐ 2003: 140), a Fejér megyei *Szalkszentmárton*-ról szóló adatok között ilyet is találunk: 1324>1409: *Lowazfelde* ... que alio nomine *Zenthmarton* vocaretur, in qua *ecclesia in honore sancti Martini* constructa (MEZŐ 2003: 269), a Kolozs megyei *Szamoszentmiklós*-ról pedig többek között ez az oklevél emlékezik meg: 1358: *beati Michaelis archangeli* et *beati Nicolai* in *Zenthmiclos*, *parrochiales ecclesias* (MEZŐ 2003: 298) stb. (efféle adatokhoz a hivatkozott munka további bőséges példaanyagot szolgáltat).

Annak érzékeltetésére, hogy e jelenség háttérben milyen tényezők húzódnak meg, válaszoljunk röviden egy régtől adatolható név különböző funkciókban (szentnévként, patrocíniumi eredetű településnévként, egyéb típusú településnévként, illetve személynévként) való oklevélbeli előfordulásának nyelvi vonatkozásait! Példaként olyan nevet célszerű választanunk, amelynek latin és magyar alakja világosan elkülöníthető egymástól. E követelménynek jól megfelel például az *István* nevünk, amely patrocíniumként az egész középkor folyamán latin nyelvi formában tűnik fel az iratokban: a Pozsega megyei Banicevő település templomát például 1429-ben *eccl. S. Stephani* de Banicino (MEZŐ 2003: 124), a Kolozs megyei Budáét 1515-ben *ecclesiam Beati Stephani* (i. m. 125), a Nógrád megyei Fülek-

vagy Szécsénykovácsíét pedig 1429-ben *par. eccl. S. Stephani* de Choas (i. m. 127) alakban említik. Sőt még tágabbra is húzhatjuk az időhatárokat: a latin nyelvű oklevelezési gyakorlatot a patrocíniumok latin nyelvűsége valójában végigkíséri. Ez a magyarázata annak, hogy még a XIX. századból is tudunk olyan alakokat felmutatni, mint például a Nógrád megyei Kisterenye templomának 1842-ből való *Eccl. ad S. Stephanum Proto-M.* pervetusta (i. m. 127) említése. Úgy gondolom, kétség sem férhet ahhoz, hogy a patrocíniumok latin nyelven való szerepeltetése kötelező érvennyel bírt a régiségben.

Településnévként a kezdeti latin nyelvű adatokat (pl. 1272: *de villa sancti Stephani*, Esztergom vm.; 1333–5: *de Sancto Stephano*, Borsod vm.; 1333: *de Sancto Stephano*, Pozsega vm. – az adatokat l. MEZŐ 1996a: 92) viszonylag korán követi a magyar nyelvű formák megjelenése, majd rövidesen uralkodóvá válása (pl. 1319: *Scenstephan*, 1351: *Zenthstephan*, Veszprém vm.; 1333: *Scenstephan*, Borsod vm.; 1391: *Zentstfan*, Liptó vm. stb. – i. h.). Innen számítható valójában a névtípus „meghonosodása” a magyar nyelvetületen. Más típusú, személynévi eredetű településnevekben a latinos megoldások a XIV. század elejéig jelentkeznek, s az 1267: *terra Chepani* (KMHsz. 1: 75), 1295: *Villa Stephani*, 1307: *Villa Chepani* (FNESz. 1: 318), 1331: *villa Steffani* (FNESz. 1: 637) típusú adatok mögött rejlő magyar név strukturális felépítése számos esetben nehezen is deríthető fel. Egyidejűleg, már a XIII. század második felétől azonban bőséggel találunk magyaros *Csepán-*, *Stefán-* típusú településnevekre is adatokat: 1270: *Chepanteluk*, 1289/1374: *Chepanfolua*, 1323: *Chepan* (KMHsz. 1: 74–5), 1276/1278>1318: *Stephand villa prope fluvium Zala* (ÁSZt. 728), 1322: *Ernefiastephanpaulia*, 1337: *Deseufiastephanloka* (KMHsz. 1: 93, 82), 1332–7: *Stephandi*, 1338: *Stephanwagasa* (FNESz. 1: 637), sőt kisvártatva az *István* ~ *Estván* hangalakok is előbukkannak: 1344: *Isthfandi* (FNESz. 2: 686), 1421: *Isthuandy*, 1427: *Estuanuagasa* (FNESz. 1: 637).

Még tovább színezi a képet a személynévi előfordulások ügye. A latin *Stephanus* névformára a XI. századtól kezdődően találunk adatokat (a koraiak természetesen elsősorban István király említései: pl. 1001: *Stephanus rex*: ÁSZt. 728), és ez az alak aztán az egész Árpád-kor időszakát uralja. Igen lényeges megszorítást is kell azonban ennek kapcsán tennünk: a *Stephanus* csaknem kizárólagosan a felsőbb rétegbeli személyek megjelöléseként fordul elő: egyházi méltóságok, mint pl. püspökök (1166: *Stephano Chunadiensi episcopo*: ÁSZt. 728, 1227: *Stephanus Dei gratia episcopus Zagrabiensis*: ÁSZt. 729), főesperesek (1283/1375: *Stephanum archydiaconum* de Bekes: ÁSZt. 730), vagy világi előkelők, mint pl. ispánok (1193: *Stephano comite* de Worost: ÁSZt. 728), bánok (1278: *Stephanum banum filium Stephani bani* de genere Gutkeled: ÁSZt. 730), poroszlók (1230: *Stephano pristaldo comitis palatini* de Kamarin: ÁSZt. 729) stb. neveiként. A vulgáris nyelv *Stephan(d)*, *Chepan* típusú adatok a XII. századtól bukkannak eléink, s ezek óriási hányadát az alsóbb társadalmi rétegbeliek (szolgák, jobbágyok, szabadosok) megnevezéseiként találjuk: 1138/1329: *mansiones servorum ... Stephan* (ÁSZt. 727), 1202–1203/1500 k.: *Iobbagionum nomina ... Stephan* (ÁSZt. 727), 1210: *libertinos ... Stephan* (ÁSZt. 727) stb. A felsőbb társadalmi csoportok tagjait is említik azonban olykor ilyen (azaz magyar, vulgáris) megjelöléssel: 1211: *Stephan filius curialis comitis Alexandri* (ÁSZt. 727), 1219/1276: *nomina ... udvornicorum ... Stephan* (ÁSZt. 728), 1294/1519: *mg. Chepan* (ÁSZt. 191). Mindebből több dolog is következik. Teljesen egyértelmű egyrészt az, hogy a *Stephanus* latin formának már a XII. század első felétől dokumentálhatóan létezett magyar nyelvű (vagy magyaros) alakja, amely alak persze meglehetősen már korábban is, csak az oklevelek ebben a korai időszakban a legritkábban emlékeztek meg azokról a rétegekről (pl. a szolgákról), amelyek neveiként ezek az alakok előkerülhettek volna. A másik megállapítás e személynév történeténél általánosabb érvényű: az adatok világosan arra mutatnak, hogy az egyes társadalmi rétegek oklevelekbeli szerepeltetése (és megnevezése) között jelentős különbségek vannak. Az ugyanis, hogy az

oklevelekben a *Stephanus* forma a tipikus használatú, nem a magyar(os) változat (a *Stefán*, *Csépán*) hiányát jelzi, hanem sokkal inkább e névformák társadalmi presztízskülönbségeivel állhat összefüggésben. E presztízsvizonyokban történő esetleges elmozdulásról vallhatnak ugyanakkor azok az adatok, amelyek a vulgáris nyelvű formák használatának megjelenését a felsőbb rétegekben is mutatják. (A korai évszázadokban a latin nyelvű személynévhasználat óriási presztízst mi sem szemléltetheti jobban, mint hogy azoknak a neveknek is megjelennek a latin változataik, amelyek pedig „színmagyar” eredettel bírnak. Az *Árpád* személynévnek csak egy ilyen említése szerepel ugyan Anonymustól az *ÁSzt.*-ban: suum *Arpadium* ducem: 74, de a *Farkas*-nak például számos *Farcasius* adata ismeretes az oklevelekből: pl. 1212/1338/1410: *Farkasius* et Theyze filii Deus nobiles: *ÁSzt.* 299, az efféle adatok a személynévtárban három hasábet keresztült sorakoznak: 299–300.)

A latin nyelvűség ügyét firtatva talán nem lenne teljesen érdektelen utánajárni annak sem, hogy vajon általában véve a latinra fordítás módszerében, gyakoriságában mutatkoznak-e különbségek a királyi kancellária és a hiteles helyek által kibocsátott oklevelekben. Ennek feltérképezésére nem vállalkozhatom ugyan, de azt gyanítom, hogy lényegi eltéréseket az oklevelek megszövegezésében nemigen tapasztalnánk. A hazai értelmiségi réteg ugyanis egyházi intézményekben született meg, minek folytán például a királyi kancellária írnokai is ugyanazokban az (egyház keretében működő) iskolákban sajátították el az oklevelezési gyakorlatot, mint a hiteles helyeken tevékenykedő írnokok, s az ott megtanult szabályokat – amelyek ráadásul éppen az egységes nyelvhasználatból következően harmonizáltak az európai gyakorlattal is – alkalmazhatták kancelláriai működésük során is. Ezek az oklevél-kibocsátó szervek továbbá állandó levelezésben is álltak egymással, ami ugyancsak segítette az egységes gyakorlat kialakulását.

A szentnevek patrocíniumként való felhasználása „nyugati kultúrhatásra, a római egyház közreműködésével, Délnyugat-Európa felől terjeszkedve” honosodott meg nálunk a XII. század végétől (BENKŐ 1993: 18). Egy ideje vitán felül áll, hogy a patrocíniumok kiválasztásában (azaz valójában a templomok védőszentjének kijelölésében) az egyház játszotta a döntő szerepet: arra, hogy maga a lakosság választott volna saját templomának (s végső soron településének) védőszentet, nincs bizonyíték (MEZŐ 1996a: 37). Az egyháznak ez a fajta – lényegében a saját szerveződésén belül megvalósuló – névadó szerepe teljes mértékben érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy befolyása a saját intézményi keretein kívül a középkor társadalmi szerveződésében, a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban, s a hiteles helyek révén az oklevelek kibocsátásában egyaránt számottevő volt (l. erről KRISTÓ 2003: 52–102, a KMTL. *egyházi birtok*, *egyházi társadalom*, *egyházmegye* szócikkei, MEZŐ 1996a: 30–6 is). Ahhoz tudnám hasonlítani ezt a mesterséges névadást, mint amit – tágabb keretek között ugyan – az igazgatási jellegű térszervezés során figyelhetünk meg a kora középkor időszakában: a várispánságok és vármegyék (mint a világi térszervezés nagy egységei), valamint az egyházmegyék és a főesperességek (mint az egyházi térszervezés nagy egységei) kisebb egységekre osztása minden esetben a hatalmi szervezet munkájaként valósult meg, s ennek eredményeként „az így létrejött térbeli egységek megnevezése a hivatalosság (a szervezést megvalósítók) akaratát fejezi ki. [...] itt a nép nem alkotó, kezdeményező, hanem befogadó, átvevő volt” (KRISTÓ 2003: 11). Meg kell azonban jegyeznünk azt is, hogy az egyház névadó szerepe ebben a vonatkozásban nemigen köthető valamiféle központi akarathoz: például a pápai udvartól származó renDELETEH, egyházi előíráshoz (ilyenről ugyanis nincs tudomásunk), hanem inkább a helyi egyházi személyek, előljárók (közöttük is legfeljebb a püspökök) szerepével kell számolnunk (SOLYOSI LÁSZLÓ szóbeli közlése alapján), s a névválasztást a legkülönfélébb tényezők befolyásolhatták (ezekhez l. MEZŐ 1996a: 38–41). „Az egyházi társadalom identitását, öntudatát növelte, hogy tagjainak nagy része a világiakétól eltérő, már a korai időben írásbeliségre épülő kultúrával rendelkezett, emellett saját nyelvvel

(lat., a baziliták gör.) rendelkezve önálló, a világi társadalom számára ismeretlen kommunikációs rendszert épített ki.” – írja az egyházi társadalom bizonyos elkülönültségét megvilágítva KOSZTA LÁSZLÓ a KMTL.-ban (182). És minthogy ez a kommunikációs rendszer a latin nyelvűsége épült, magától értetődik, hogy a patrocíniumokat a latin nyelvű oklevelekben latinul közölték az oklevelek lejegyzői, minden bizonnyal általános szövegezési szabályszerűséghez is alkalmazkodva ezzel.

Lényeges kérdés lehet ennek kapcsán végül az is, hogy vajon a patrocíniumok latin nyelvűsége mögött állt-e akkoriban magyar névhasználat, vagy sem: azaz az *ecclesia Sancti Johannis*-t emlegette-e a környezete (akár az ott élők, akár csak az ott hivatalban ténykedő egyházi személyek) *Szent Iván-egyház* (vagy *-templom*) formában? A kérdést úgy is megfogalmazhatjuk: voltak-e ezek mögött az okleveles említések mögött ténylegesen funkcionáló intézmény-, illetőleg metonimikusan ezekre épülő építménynevek, vagy pusztán valamilyen, például *nagy*, *vörös*, *csónka* stb. *templom*-ként beszéltek róla a helyiek (amelyről nyilván az is tudható volt, hogy Szent Iván tiszteletére szentelték föl)? Egytemplomos falvak esetében manapság is nagyon gyakori, hogy nincs külön, differenciáló neve a templomépületnek, másutt pedig (ahol több templom is van) a legkülönfélébb motivációk alapján nevezik meg őket: a legáltalánosabban felekezeti hovatartozásra utalva, azaz *Katolikus templom*, *Református templom*, *Evangélikus templom*-féle nevekkal, amelyek nagy hányada váltakozva szerepel a sima *Templom* megjelöléssel (ez a négy megnevezési forma Veszprém megye veszprémi járásában például az összes név 70%-át adja), a templomépület valamilyen sajátossága is megjelenhet a névben, mint a méretet kifejező *Nagytemplom*, *Kistemplom*, az épület külsejére utaló *Fehér templom*, *Vörös templom*, *Kerek templom* (latin *Rotunda* megjelöléssel is!), *Rossz templom*, *Rom templom*, *Régi templom*, *Ikertemplom*, a rendekre, funkciókra utaló *Ferences templom* (~ *Ferencesrendi templom*), *Piarista templom*, *Vörösbarátok temploma*, *Angolkisasszonyok temploma*, *Apátsági templom*, *Apáti templom* stb., s ezek közül a motívumok közül az egyik valóban lehet a védőszent megnevezése is: *Margit templom*, *Szent László templom* (~ *László templom*), *Szent István templom*, *Szent Miklós templom*. Ez utóbbi névadási forma ritkaságát azonban igen jól mutatja, hogy a vizsgált járás összes templomneve között csak ez a négy szerepel efféle néven, azaz az adatoknak mindössze 0,03%-a (az adatokhoz l. VMFN. 4.). Az, hogy a fenti kérdésre pozitív vagy negatív válasz adható-e (vagyis, hogy állt-e a latin *ecclesia Sancti Johannis* megjelölés mögött magyar templomnév), a választott témánk szempontjából éppen nem mindegy, hiszen ha ezek mögött a latin megjelölések mögött nem volt valós templomnév (amit csaknem bizonyosra vessek, tekintve a fentiekén túl azt is, hogy magyar adat a régiségből nincs ilyenekre), akkor hiányzik az alap a feltételezett metonimikus névátvitelhez is (hiszen a névtípus keletkezését úgy képzelték el kutatóink, hogy a templom neve vonódott át metonímia folytán a helység nevévé), s ha ez így van, akkor az talán újfent egy felső (nem „népi”) indukáló tényezőnek a jelenlétére és névtípus elindító szerepére utalhat.

A fentiek fényében arra gyanakszom tehát, hogy az egyház névadó tevékenysége nem rekedt meg a templomok nevének (a védőszenteknek) a meghatározásánál, hanem túllépve ezen a patrocínium helységnévvé alakulásában is meghatározó szerepet játszhatott az egyházi befolyás. Ennek lehetőségét az előbb mondottakon túl a korabeli viszonyok ismerete is támogathatja: abban az időben, amikor egy-egy nagyobb hatalommal rendelkező birtokos is elrendelhetette – mintegy érdekérvényesítő szándékkal – egy-egy falu nevének megváltoztatását, nehezen képzeltető el, hogy egy olyan nagy befolyással bíró intézménynek, mint az egyház – amely a középkori társadalom ideológiájának lényegében a megalkotója (KMTL. 182), s számos falunak a birtokosa is egyben –, ne lett volna valamilyen formában hatása a nevek alakulására. Más kérdés, hogy ezeket a hatásokat az írásos anyagban nem vagy csak nagyon ritkán lehet tetten érni. Néha azonban a „felülről” jövő névadásról maguk

az oklevelek is tudósítanak: a mórchidai Szent Jakab premontrei prépostság 1407-ben például arra kap engedélyt, hogy egy lakatlan részt benépesítsen, s azt a monostor védőszentjéről *Szentjakabfalva*-nak nevezze el (MEZŐ 1996a: 42). Az ómagyar korban a személyhez köthető, az egyéni érdekek érvényesítését szolgáló (ha úgy tetszik: „tudatos” névadás és persze névváltoztatás) egyáltalán nem lehetett ritka (l. ehhez HOFFMANN 2005: 122–3). Az oklevelekben ilyesféle, birtokosoktól jövő névváltoztatási eseteket olykor szövegszerűen is nyomon követhetünk: a Csanád vármegyében fekvő Palotát például 1247-ben *Kelemenepalotájá*-nak, „modern” névvel *Pongrácpalotájá*-nak nevezték (+1247/+1284/1572: villa *Palatha*, que uno nomine *Kelemenus palotaya*, alio nomine moderno *Pangrach palataya* vocatur, Gy. I: 866, vö. még KRISTÓ 1976: 11). A névváltoztatás oka az volt, hogy 1247-ben a falu egy részét már a névadó Kelemen fia, Pongrác birtokolta. Az itt látottak és az egyháztól származó névadás között csak annyi a különbség, hogy az utóbbi esetben egy intézmény állt a háttérben, az előbbiben pedig egy-egy konkrét személy, akihez a helyi lakosságot közvetlen kapcsolat is fűzte. Ez is minden bizonnyal szerepet játszott abban, hogy míg a *Petri, Péterfalva* típusú helyneveket az ott élők is „természetes”-nek fogadták el, a *Szentmárton*-féle (vagyis valójában egy bizonyos tekintetben személytelen intézménytől fogant) elnevezések befogadása ilyen értelemben már sokkal több problémát vetett fel (l. erről később is).

Úgy gondolom, hogy amennyiben belátjuk az egyházi befolyás lehetőségét nemcsak a patrocíniumok, hanem a patrocíniumi településnevek létrehozásában is, akkor ez logikus magyarázatot szolgáltat a névtípus adatainak latin nyelvi megformálására is: annak mintájára ugyanis, ahogyan a patrocínium megjelölése az oklevél latin nyelvű szövegében latinul történt (az európai modellekhez is igazodva), eleinte a patrocíniumi településneveket is latinul illesztették be a szövegbe. Az ilyesféle bizonyítási eljárás hiányosságaival, persze, magam is tisztában vagyok, de úgy gondolom, hogy ha végleges megoldásra egy-egy ilyen felvetés terén nem is jutunk (mert talán a sok száz év távlatából közvetlen források hiányában nem is juthatunk), erős sejtéseink a több, azonos irányba mutató tényező nyomán – néhány vonatkozásban legalábbis – viszonylag megnyugtató eredményekké szilárdulhatnak.

3. A latin nyelvűség mellett a másik „gyanús” körülménynek az látszik, hogy bizonyos patrocíniumok a saját szinonimáikkal váltakozva fordulnak elő, akár egy-egy település adatsorában is. Azt pedig megint csak nagyon nehezen tartom elképzelhetőnek, hogy valamely falut a névadó-névhasználó közösség (vagyis az ott élő emberek) hol *Boldogasszony*, hol *Szentmária* névvel említenének, pusztán azért, mert Szűz Máriának efféle megjelölései voltak az egyházi vagy akár a köznapi nyelvhasználatban is. Egy a Szűz Mária tiszteletére szentelt templomról nevet kapott Bács megyei település középkori adatai között például *Szentmária* (1413: *Szent-Mária* [átírva]) és *Boldogasszonyfalva* (1522: *Bodogazzonfalua*), egy Fejér megyei település esetében *Szentmária* (1359/1368/1429: *Zenmaria*) és *Boldogasszonyegyháza* (1423: *Bodogazzoneghaza*), egy Körös megyeinél pedig ugyancsak *Szentmária* (1352–56: *Zenthmaria*) és *Boldogasszonyfalva* (1481: *Bodogazzonfalwa*) szinonimákkal találkozunk. (Az adatokhoz l. MEZŐ 1996a: 206–9, 1996b: 35–6, mindkét helyen további példák is bőséggel találhatóak. MEZŐ a *Szentmária* ~ *Boldogasszony* váltakozását a *Somorja* névformákkal is kiegészíti, hármas heteronímiáról beszélve: 1996a: 45, 1996b: 26–37. A *Somorja* – és ezzel együtt a *Samarja* ~ *Szemerja* – névalakokat az itt tárgyalt szempontból magam a *Szentmária* formával azonosnak tekintem, annak elhomályosult alakjait látva mögöttük.) MEZŐ ANDRÁS szerint az ilyen váltakozások arra az útra mutatnak, „amelyet helyneveink »megállapodott« formáik elnyeréséig bejártak” (1996a: 45). Az e nevekben tapasztalt, történetileg ingadozó névhasználat, „útkeresés” ugyanakkor a természetes úton létrejött településneveinkre nem nagyon jellemző: még leginkább a másodlagos-

san, két település egyesülésével született (mesterséges?, hivatalos használatú?) nevek körében találunk hasonló ingadozásokat, s ezek valóban a megfelelő forma megtalálásának folyamatáról árulkodhatnak. Az Abaúj megyei *Szurdokbénye* számos strukturális variánsa (az adatokat l. a KMHsz. 1. megfelelő szócikkeiben): pl. *Szurdokibénye* (1299: *Zurdukibene*), *Bényeszurdok* (1300/1321: *Bennyzurduk*), *Bényeszurdoka* (1311: *Benezurduka*), *Bényeiszurdok* (1300/1321: *Benneyzurduk*), *Szurdokbénye* (1326/1375: *Zudukbenye*) közül némelek minden bizonnyal nem is voltak élő nyelvi használatban, inkább az oklevélírók egyéni alkotásainak tűnnek, azaz *Bénye* és *Szurdok* települések összekapcsolódásának nyelvi következményeként a „névkeresés” nehézségét tükrözik (vö. ehhez TÓTH V. 2001: 145–6). (A név egyesítés eredményeként egyébként napjainkban is tapasztalhatunk ilyesfajta kettőséget: a helyi lakosság az integrációt követően is a két elsődleges nevet használja, és nem a hivatalos névformát. A Veszprém megyei *Pénzesgyőr* például 1956-ban alakult Bakonybél *Kerteső*, Lókút *Pénzeskút* és Szentgál *Kőrösgyőr* nevű lakott helyéből, a helybeliek azonban ma is *Pénzeskút* ~ *Kőrösgyőr* néven említik a megfelelő részeit, vö. VMFN. 4: 127.)

A patrocíniumból lett településnevek körében a *Szentmária* ~ *Boldogasszony* típusú váltakozás ráadásul nem is áll egyedül: a *Keresztúr* ~ *Szentkereszt* településnevek ugyanilyen ingadozást mutatnak. A Bars megyei (*Garam*)*szentkereszt* előbb *Keresztúr* (1075/+1124/+1217: *Kerestur*, 1380: *Kerezthur*), majd *Szentkereszt* (1603: *Szenh Kereszt*), a Kükküllő megyei (*Szász*)*keresztúr* előbb *Szentkereszt* (1270/1279: *Scenkerest*), majd *Keresztúr* (1356: *Kereztur*), a Pozsega megyei *Keresztúr* pedig előbb *Keresztúr* (1412: *Kereztur*), majd *Szentkereszt* (1563: *Zenthkerezth*) néven szerepel az okleveles említésekben (az adatokhoz l. MEZŐ 1996a: 113–8, ahol további példák is találhatóak). Az efféle váltakozásokat látva egyet kell értenünk HOFFMANN ISTVÁNNAL akkor, amikor a Szűz Mária többféle megnevezésének egyazon településre alkalmazása kapcsán megjegyzi, hogy „Ez a beszélt nyelvben kevésbé lehetett jellemző, inkább oklevélsajátosságként értékelhetjük.” (1998: 116).

Mindezekhez azonban még azt is hozzá kell fűzni, hogy például a *Szentmária* nevet patrocíniumként szintén a latinban szokásos kettős névhasználattal is alkalmazhatták. A Valkó megyei Boldogasszonyfalva településnek nevet adó Szűz Mária-kápolnát például ilyen alakokkal emlegeti a pápai tizedjegyzék: 1333–4: capelle *Beate Virginis*, de capella *Sancte Virginis*, capelle *Beate Marie*, de capella *Sancte Marie* (MEZŐ 1996b: 32).

4. Nem spontán keletkezésre mutatnak továbbá a patrocíniumi eredetű településnevek típusának kronológiai és névföldrajzi vonatkozásai sem. Amennyiben az ilyen településnevek természetes úton jöttek volna létre, felbukkanásukat a legkorábbi időktől várnánk, hiszen a templomépület igencsak markánsan jellemezte egy vidéket, települést akkor, amikor kevés volt belőlük (pl. Szent István 10 falut egy közös templom építésére kötelező rendeletét követően), ahogyan van is jó néhány a templomépületre utaló helynevünk a XIII. század előtről: +1093/1404: *Kerekyghaz*, 1221/1550: *Vlozyghaz*, +1256: *Feyereghaz*, +1256: *Dubeghaz* stb. (vö. KMHsz. 1: 89). A templomcíméből származó településnevek fő sodra ehelyett majd csak a XIV. századtól jelentkezik, akkor azonban elsöprő lendülettel hódít. Talán nem véletlen, hogy éppen ezt az időszakot, azaz a XIV. század elejét jelöli ki a történettudomány mint olyan választóvonalat, amely a hazai egyházi (és világi) igazgatásban az alapvetés lezárulásának tekinthető: „1300 tájára, illetve az erre következő néhány évtizedre a már korábban állandósult egyházmegyei felépítés további belső tagoltsága – kevés kivételtől eltekintve – végleges formához jutott, a főesperességi hálózat az ország egész területét átfogta” (KRISTÓ 2003: 102). Az egyházi térszervezés üteme és a patrocíniumi településnevek elterjedési területe között egyelőre merészség lenne bármiféle párhuzamot vonni, annyit azonban talán megjegyezhetünk, hogy a patrocíniumi eredetű településnevek egy délnyugat-

magyarországi gócból indultak, s az egyházi igazgatás is nyugat felől kezdett kiépülni, ami különösen a főesperességek vonatkozásában szembetűnő (vö. KRISTÓ 2003: 94–101).

5. A patrocíniumból lett településneveknek az egyháztól kiinduló elterjesztését erősítheti a névtípus nem magyar területeken tapasztalható viselkedése is. Több kutatónk is felfigyelt arra, hogy a horvát–szlavón vidékeken a középkori névanyagban igen nagy bőséggel vannak jelen a templomcímű alakult magyar helységnevek, „jelezve a középkori magyar egyház itteni nagy befolyását” (BENKŐ 1993: 18). A névtípus nyelvföldrajzi viszonyainak ismeretében a névtípus e vidékeken való nagy számú előfordulása önmagában még nem is olyan meglepő, tekintve, hogy (amint erről az előzőekben már szó esett) a patrocíniumi településnevek elterjedési területe – a kulturális gyökereket is mutatva egyúttal – egy délnyugat-magyarországi központból indult ki, s terjedt aztán fokozatosan gyengülő hullámokban kelet és észak felé (l. erről pl. MEZŐ 1996a: 229, HOFFMANN 1998: 116 stb.), sajátos csomópontokat eredményezve még egyes keleti területeken, például a Székelyföldön (BENKŐ 2003: 117). Az itteni helynevek magyar nyelvűsége inkább az, ami miatt a nem magyar vidékek patrocíniumi településneveinek ügye a névtípus keletkezési körülményeinek a tisztázásához is segítségül hívható. HADROVICS LÁSZLÓ figyelmét a Dráva–Száva közének „ketős helynevei” keltették fel, amelyekben a magyar patrocíniumi névforma igen gyakran szláv helynévi vagy szláv személynévi előtaggal áll: *Obed-Szent-Kereszt, Bakva-Szent-Bertalan, Podgorja-Szent-Mihály, Berivoj-Szent-Iván, Vojk-Keresztúr* stb. Az ilyen összetett nevek HADROVICS szerint azt bizonyítják, hogy „a lakosság zöme itt eredetileg horvát volt, az egyházi szervezet azonban magyar irányítás alatt állt” (1970: 238). Mindkét említett vélekedés tartalmazza tehát azt a gondolatot, miszerint e vidékeken a patrocíniumi nevek létrejöttében az egyház szerepet játszhatott. Igen tanulságos azonban, hogy ez a tétel nem vezetett aztán olyan általánosabb következtetésekhöz, mint annak felvetése, hogy e névtípus hátterében végső soron a magyar nyelvterületeken is az egyház mint intézmény állhatott. A magyar névtörténeti szakirodalomban tudomásom szerint egyedül HOFFMANN ISTVÁN fogalmazta meg – éppen a magyar–szláv névpárhuzamok kapcsán – egy fél mondatban a „felülről” történő elterjesztés gyanúját (1998: 116).

A Kárpát-medencei nem magyar vidékeken feltűnő idegen nevek magyar megfelelőiről szólva érdemes kitérnünk BENKŐ LORÁND dilemmájára: „Hogy itt milyen esetekben lehet egykori élő nyelvi magyar névalakokkal számolni, következésképpen magyar nyelv- etnikai környezet névhasználatát is föltenni, vagy mennyire szabad csak a középkori magyar hivatalos írásbeliség, okleveles gyakorlat magyar névalakítási eljárásaival [...] számolni, az sokszor igen fogas kérdés.” (1998: 115). Ugyanő hívja fel arra is a figyelmet, hogy ezeknek a horvát–szlavón vidékeken nagy mennyiségben felbukkanó középkori magyar formáknak a száma a későbbi századokban lecsökken, s a meglévők is jórészt szláv nyelvi változatukban, s a *szent* nélkül fordulnak elő: *Szentkirály > Krajevci, Szentgergely > Gregoravác, Szentmárton > Martinai, Szentpéter > Petrovina*. Minden bizonnyal ezek magyarázatában sem csupán a magyar lakosság vagy a magyar egyházi szervezet középkori túlsúlyát gyaníthatjuk, hanem bizonyos óvatosság mellett fölvethető esetleg az is, hogy az efféle változások hátterében két jelenség áll egymással szemben: a magyar névalakokat preferáló újabb okleveles írásgyakorlat szokásai és a horvát névalakokat használó élő, beszélt nyelv valósága (vö. ehhez BENKŐ 1996: 96). Mindez egyúttal arra is rámutat, hogy az ilyen jelenségek okainak feltárásakor sohasem szabad egy-egy tényezőt abszolutizálnunk, mögöttük ugyanis sokszor különböző indukáló erők közreműködhetnek egyidejűleg. Az már más kérdés, hogy az oklevelezési gyakorlat eljárásait a középkor folyamán talán nem is mindig lehet (és nem is igen célszerű) különválasztani az egyházi szervezet hivatali működésétől (l. erről korábban).

6. A patrocíniumi eredetű településnevek típusának keletkezési körülményeit taglalva még inkább megerősödni látszik az a tétel is, amely szerint e névtípus létrejöttében idegen mintákat tételezhetünk fel. Csak emlékeztetőül: a korábbi, hagyományos véleményről – amely a patrocíniumi nevek használatában európai mintákat gyanít (vö. pl. BÁRCZI 1958: 154, MNyT. 387, BENKŐ 1987: 305) – eltérően MEZŐ ANDRÁS úgy véli, hogy „a templomnévnek helységnevvé átvonódásában főleg idegen hatást keresni” (1996a: 44). A véleménykülönbség háttérben más-más motívumok húzódnak meg. MEZŐ arra alapozza álláspontját, hogy ez lenne az egyetlen olyan névtípus, amelynek létrejöttében idegen minták hatását kellene föltennünk (1996c: 120), BENKŐ pedig arra, hogy a névtípus európai nyelv-földrajzi helyzete mindenképpen egységes, egybefüggő kultúrkört jelez, s a magyar nyelvterület e szempontból az itáliai, délnémet és délnyugati szláv területekkel a legszorosabban érintkezik (1996: 96, ill. l. még ehhez HOFFMANN 1998: 115, TNyt. 1: 542 is). De vajon nem lehetséges-e az, hogy a névtípus országhatárokat átívelő elterjedése ismét csak az egyház nemzetköziségével áll összefüggésben, azzal az egyházzal, amely a középkor folyamán rendkívül intenzív kapcsolatokat tart fenn az újlatin területekkel (ahol e névtípus gyökerei is rejlenek)? Nem gondolom, hogy a szó legszorosabb értelmében vett nyelvi interferenciák (vagyis nyelvi-népi érintkezések: pl. szlovén–magyar kölcsönhatások) játszottak volna szerepet a patrocíniumi településnevek elterjesztésében, hanem sokkal inkább az a kultúrkör, amire BENKŐ LORÁND is utalt. Ez a névtípus messze nem lett volna ennyire nemzetközi, jellegzetességeiben ennyire azonos jegyeket felmutató, ha a háttérben nem állt volna ott az egységes európai, nemzetközi kultúrát képviselő egyház. És noha valóban nincs több olyan névtípusunk, amelynek háttérben idegen mintákkal kellene számolnunk, de e megállapítás érvényességét azzal együtt kell mérlegelnünk, hogy hozzátesszük: efféle „kultúrnév” sincs több a településneveink körében!

7. Nemcsak településtörténeti okok húzódnak meg végezetül amögött sem, hogy feltűnően sok patrocíniumi eredetű településnévnek van párhuzamos használatú variánsa (vö. HOFFMANN 1998: 116). Noha a kettős névhasználat valóban igen jellegzetes e névtípus egyedeinél, l. például 1439: *Baroch* al. nom. *Zenthbarbaraazon* (Fejér megye, MEZŐ 1996a: 65), 1346/1393: *Teuteus* al. nom. *Zentegyed* (Baranya, i. m. 70), 1416: *Baba* al. nom. *Zenthel-sebeth* (Nógrád, i. m. 73), 1441: *Kysfalud* al. nom. *Zenthgywrgh* (Zala, i. m. 83),¹ magam elsődlegesen mégis inkább az ezt létrehozó folyamatot emelném ki: a kettősséget ugyanis az esetek óriási többségében az okozta, hogy a patrocíniumból lett névforma kiszorította az adott település korábban használatos, más motivációjú elnevezését. Míg ugyanis arra, hogy a patrocíniumi név a másodlagos, több mint másfélszáz példát ismerünk MEZŐ ANDRÁS nyomán (1996a): például *Régen* (1259/1270: *Regun*: MEZŐ 1996a: 196) > *Szenttamás* (1347/1378: *Scethomas*: uo.), *Födémes* (1239/1465: *Fedemus*: MEZŐ 1996a: 186) > *Szentpéter* (1332: *Sanctus Petrus*: uo.), *Lovász* (1409: t. *Loaz*: MEZŐ 1996a: 154) > *Lovászfölde* (1409: *Lowazfelde*: uo.) > *Szentmárton* (1409: *Zenthmarton*: uo.) stb., az ellenkezőjére, ahol

¹ Az *alio nomine*, *aliter* stb. fordulatokkal kapcsolt nevekről azonban MEZŐ megjegyzi, hogy ezek olykor két (vagy három) elkülönült települést jelöltek, „s a névhasználat e módja inkább csak a helységek tulajdonosaik személyében való összetartozását fejezte ki” (1996a: 220). Az előbb említett példák közül is ilyen lehet a *Baba* ~ *Szenterzsébet* és a *Kisfalud* ~ *Szentgyörgy* variáns, melyek valójában szomszédos településekként állnak vagylagos szerkezetbe foglalva (l. ehhez i. m. 74, ill. 86). Rendkívül feltűnő egyébként, hogy a vagylagos szerkezetek patrocíniumi névformái minden esetben magyarul állnak. Arra, hogy latin(ra fordított) patrocíniumi helységnevé szerepeljen a variánsok egyikéként, mindössze egy példát találtam: a Somogy megyei Szenterzsébetet 1302-ben „de *sancta Elisabeth* alio nomine *Sytk*” (MEZŐ 1996a: 73) nevekkal említi az oklevél, ám valójában ezek sem szinonimák: MEZŐ ANDRÁS szerint ugyanis a két név két szomszéd települést jelölt (i. m. 74).

tehát az elsődleges patrocíniumi név cserélődött más motivációjú névre, ugyanakkor mindösszesen két példa akad: *Keresztúr* (1290–1301: *Kerezthwr*: MEZŐ 1996a: 115) > *Újvásár* (1381: *Vyuasar*: uo.) – az újonnan megszerzett vásártartási jogra utalva (vö. i. m. 125), illetve *Szentlélek* (1335: *Zenthleluk*: MEZŐ 1996a: 142) > *Oldalfalva* (1632: *Oldalfalva*: uo.) – birtokosra utaló névalakot véve fel (i. m. 143). Nagyon valószínű, hogy amennyiben természetes úton, névmodellek nyomán kialakult névtípussal lenne dolgunk, a két változási irány jóval kiegyensúlyozottabb képet mutatna. A más motivációjú név > patrocíniumi név változás háttérében olykor valóban településtörténeti okok húzódnak meg, amint ezt például a Sopron megyei *Nevegy* esete mutatja: 1274-ben olvashatjuk pusztulása hírért (*vacuum penitus et habitatoribus destitutum*), a határjárása szerint azonban a temploma még állt (*iuxta uiam publicam circa ecclesiam Sancti Nicolai*), megújulván aztán *Szentmiklós* (ma: *Fertőszentmiklós*) néven élt tovább (l. ehhez MEZŐ 1996a: 43). A legtöbb ilyen változás esetében ugyanakkor MEZŐ szerint arra kell gondolnunk, hogy „az elnevező környezet számára a felépült templom és titulusa valamilyen okból erősebb motiváló tényezővé emelkedett” (i. m. 239). A névtípusnak ez a hallatlan vitalitása (sőt talán nem túlzás így fogalmaznunk: „agresszivitása”) véleményem szerint újfent a felülről jövő támogatottságot jelezheti.

Így válik igazán érthetővé az is, hogy miért nincs még egy olyan névtípus a magyarban, amelyre olyan mértékben jellemzőek lennének a nevek lexikális-morfológiai szerkezetét érintő változások, mint éppen a patrocíniumi eredetű településnevekre. Minthogy egy másik írásomban e kérdéskörrel részletezően foglalkoztam (TÓTH V. 2007.), e helyütt csupán annyit jegyzek meg, hogy számításaim szerint a templomcímű lett településneveknek éppen a fele ment át a fennállása alatt valamilyen típusú változáson (s e változásoknak több mint egyharmada szerkezeti természetű, azaz tisztán nyelvi tényezők által irányított változás), s ez az egyetlen más névtípusra sem jellemző nagy változási érzékenységgel talán abból fakadhat, hogy a nyelvtudat azáltal igyekezett az ilyen nevek mesterséges jellegén változtatni, hogy más, természetes névadás folytán keletkezett szerkezeti típusokhoz igazította azokat. Ez a tendencia tehát éppen nem arra utal, amire HOFFMANN ISTVÁN – a templomcím mikrotoponimákban való előfordulása kapcsán joggal – gondolhatott, hogy tudniillik „a típust a magyar nyelvi rendszer befogadta” (1998: 116). Erre majd csak hosszabb idő múltán került sor.

8. A patrocíniumi eredetű településnevek keletkezési körülményeit tekintve a fentiekben kiemelt tényezők mindegyike azt sugallja tehát, hogy a névtípus nem természetes nyelvi fejlődéssel, hanem felülről, egyházi irányítással (sajátos kultúrnévtípusként) született meg. Minthogy azonban az efféle nevek tipológiai szempontból egyáltalán nem voltak idegenek a magyar névrendszertől (hiszen a típus funkcionálisan és formai jegyeit tekintve is szoros rokonságot mutat a korai magyar településnév-rendszer egy igen fontos csoportjával: a pusztaszemélynévi helynevekkel), így az elterjedésének rendszertani akadályai nem voltak. Ennek folytán aztán idővel ez a névadási mód kilépett az egyházi irányítás alól, és a már meglévő nevek modelljét felhasználva „spontán” módon is eredményezett új névalakulatokat. Ettől kezdődően tekinthetjük a patrocíniumi nevek típusát olyannak, amely meghonosodott magyar földön is. A magyar névrendszer végső soron tehát befogadta ezt a névalkotási eljárást, s a beilleszkedés olyan jól sikerült, hogy utóbb nemcsak az új településnevek keletkezéséhez szolgáltatott analógiát (azaz nemcsak további *Szentpéter*, *Szentmárton*, *Boldogasszony*-féle településnevek jöttek létre, immáron az egyházi befolyástól akár függetlenül is), hanem analógiaként hozzájárult már létező helynevek átalakulásához is. Ezáltal lett például (*Sió*)*agárd*-nak *Szentagárd* neve (TMFN. 453), vagy a szláv eredetű Vas megyei *Szebeborc* (1365: *Zebepurch*, 1385: *Sebeborch*: Cs. 2: 795) névből ez teremtett népetimológiával

Szentbitor(c)-ot (1593: *Zent Byborcz*: KISS L. 1996: 110, itt az „ál-templomcímek”-nek további példái is láthatók).

A hivatkozott irodalom

- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN, Árpád-kori személynévtár (1000–1301). Bp., 2004.
- BÁRCZI GÉZA 1958. A magyar szókincs eredete. 2. kiadás. Bp.
- BENKŐ LORÁND 1987. Rolle der Schutzheiligen in der mittelalterlichen ungarischen Namengebung. In: K. BENDA, T. VON BOGYAI, H. GLASSL, ZSOLT K. LENGYEL Hrgs., Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó. 1. München. 303–15.
- BENKŐ LORÁND 1993. Az Árpád-ház szentjeinek szerepe a középkori magyar helynévadásban. Magyar Nyelv 10–9.
- BENKŐ LORÁND 1996. Opponensi vélemény Mező Andrásnak „Magyarország patrocíniumi helynevei” című akadémiai doktori értekezéséről. Névtani Értesítő 18: 93–8.
- BENKŐ LORÁND 1998. Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Bp.
- BENKŐ LORÁND 2003. Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonvevekről. Bp. Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 1–3, 5. Bp., 1890–1913.
- FNESz. = KISS LAJOS, Földrajzi nevek etimológiai szótára. 1–2. Bp., 1988.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza. 1–4. Bp., 1963–98.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1970. A magyar–délszláv együttélés onomasztikai kérdéseiből. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., Névtudományi előadások. Nyelvtudományi Értekezések 70. Bp. 235–9.
- HOFFMANN ISTVÁN 1998. Gondolatok a történelmi helynévkutatásról. Magyar Nyelvjárások 35: 109–17.
- HOFFMANN ISTVÁN 1999a. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. Magyar Nyelvjárások 37: 207–16.
- HOFFMANN ISTVÁN 1999b. Névrendszertani megjegyzések a patrocíniumi helységnevek történetéhez. Névtani Értesítő 21: 66–70.
- HOFFMANN ISTVÁN 2005. Régi helyneveink névadóinak kérdéséhez. Névtani Értesítő 27: 117–24.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század. Bp.
- KISS LAJOS 1996. Opponensi vélemény Mező András: Magyarország patrocíniumi helységnevei (11–15. század) című doktori értekezéséről. Névtani Értesítő 18: 98–111.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk., Korai magyar helynévszótár (1000–1350) 1. Abaúj–Csongrád vármegye. Debrecen, 2005.
- KMTL. = KRISTÓ GYULA főszerk., Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század). Bp., 2003.
- KRISTÓ GYULA 1976. Szempontok korai helyneveink történelmi tipológiájához. Szeged.
- KRISTÓ GYULA 2003. Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szeged.
- MEZŐ ANDRÁS 1996a. A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Bp.
- MEZŐ ANDRÁS 1996b. Boldogasszony és más asszonyok. Magyar Nyelvjárások 33: 25–41.
- MEZŐ ANDRÁS 1996c. Válasz Benkő Loránd, Kiss Lajos és Kristó Gyula opponensi véleményére. Névtani Értesítő 18: 118–26.
- MEZŐ ANDRÁS 2003. Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Bp.
- MNyT. = BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JOLÁN, A magyar nyelv története. Bp., 1967.
- TÍMÁR GYÖRGY 1997. Profán és templomtitulusos helynevek találkozása Baranyában (13–16. sz.). A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Bp., 249–53.
- TMFN. = ÖRDÖG FERENC – VÉGH JÓZSEF szerk., Tolna megye földrajzi nevei. Bp., 1981.
- TNyT. = BENKŐ LORÁND főszerk., A magyar nyelv történelmi nyelvtana. I–II/1–2. Bp., 1991–1995.
- TÓTH VALÉRIA 2001. Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történelmi-etimológiai szótára. Debrecen.

- TÓTH VALÉRIA 2007. A templomcíméből alakult településnevek változásáról. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti tanulmányok 2.* Debrecen. 31–46.
- VMFN. 4. = BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC – VARGA MÁRIA szerk., *Veszprém megye földrajzi nevei IV. A veszprémi járás.* Bp., 2000.

TÓTH VALÉRIA

On names of settlements based on patrocina

It has been known since the publication of MEZŐ (1996) that this seemingly peripheral type of names (cases where a settlement is named after the patron saint of its church) was rather widespread in a particular period of the history of Hungary. The present paper intends to find out what types of factors might underlie its popularity in that period. Considering the circumstances of the emergence of names of settlements based on patrocina, all the factors discussed suggest that this type of names was not created by natural linguistic development but rather enforced „from above”, by church authorities. Since, however, such names were not at all unfamiliar, in a typological sense, within the system of Hungarian names, there was no systematic obstacle for the spread of that naming habit. Eventually it escaped from its church-directed origins and, using the existing names as models, new names of the same type started emerging „spontaneously”. It is from that point onwards that patrociniu-based names can be considered an established type in Hungary, too. The Hungarian system of geographical names eventually adopted this procedure of naming, with so much success that these names did not only serve as bases of analogy in the creation of new names of the type *Szentpéter* ‘St Peter’, *Szentmárton* ‘St Martin’, *Szentgyörgy* ‘St George’, not initiated by the church any more, but even in the transformation of existing names, as well.

VALÉRIA TÓTH